

Språkpolitikk i Slovakia og Tsjekkia etter 1993

Karen Gammelgaard
Universitetet i Oslo, Norge

Abstract: Language policy in Slovakia and the Czech Republic after 1993

The establishment of the Czech Republic and the Slovak Republic in 1993 sparked challenges for language policy in the two new states. From a linguistic point of view, the Czech and Slovak languages are very similar but the language situations in the two countries differ: Slovakia is home to two sizable linguistic minorities (Hungarian and Romani), whereas Czechia houses several small minority languages. Applying Robert L. Cooper's and Joshua A. Fishman's analytical categories and focusing on the activities of national politicians and prominent linguists, this article examines status and corpus planning in the two countries. In Slovakia, politicians have engaged intensely in status planning, focused on legislating Slovak as a state language. The establishment of a state language opened for political interference in corpus planning. In Czechia, status planning started out from a liberal platform in the 1990s, and interest mainly focused on corpus planning. Hotly debated questions of corpus planning put Czech linguistic authorities on the defensive. Increasingly, adaptations to the charters and conventions of the European Council have co-shaped both countries' language policy. During the period analyzed here, Slovakia has seen the linguistic standardization of Rusyn and Romani, and linguists in both countries have advanced their theoretical understanding of corpus planning.

Keywords: Czech, Slovak, language policy, status planning, corpus planning

Når samfunn forandrer seg, forandrer språk og språkforhold seg. Nye fenomener krever nye uttrykksformer, og nye omstendigheter åpner for nye former for samliv mellom språk. Mange oppfatter slike endringer som grunn til at språk og språkforhold bør reguleres – til at det må føres språkpolitikk.

I denne artikkelen analyserer jeg språkpolitikken i Slovakia og Tsjekkia etter 1993. Hvordan har landene respondert språkpolitisk på den nye statusen som selvstendige nasjonalstater og på samfunnsendringene etter kommunismens fall? Hva er forskjellene og likhetene i språkpolitikken i de to landene som frem til 1993 utgjorde ett land, Tsjekkoslovakia, og der de dominerende språkene, tsjekkisk og slovakisk, også har mye til felles?

*Kontaktinformasjon: Karen Gammelgaard, e-post: karen.gammelgaard@ilos.uio.no

©2022 Karen Gammelgaard. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: Karen Gammelgaard (2022) «Språkpolitikk i Slovakia og Tsjekkia etter 1993», *Nordisk Østforum* 36, 63–81. <http://dx.doi.org/10.23865/noros.v36.3558>

Jeg forstår språkpolitikk som aktørers bevisste bestrebelser på å påvirke andres språkbruk hva gjelder status for ulike varieteter (enkeltspråk og dialekter) og varietetenes utforming som systemer av språklige tegn (Cooper, 1989, s. 45; Fishman, 2006b). Eksempler på språkpolitikk kan være lokalpolitikere som omdøper gater og institusjoner, aktivister som argumenterer for bruk av bestemte pronomener, eller foreldre som krever at barna deres får opplæring på bestemte språk. Denne artikkelen fokuserer på de mest synlige og innflytelsesrike språkpolitiske aktørene på statsnivå: rikspolitikere og toneangivende lingvister. Jeg skiller i analysen mellom *statuspolitikk* – regulering av hvilke kommunikative funksjoner ulike varieteter skal ivareta – og *språkrøkt* – regulering av selve systemet av språklige tegn. Språkrøkt blir ofte forstått utelukkende som kodifikasjon, det vil si de eksplisitte reglene for korrekt språk fastlagt i ordbøker og grammatikker. Imidlertid foregår språkrøkt også innenfor mange andre metaspråklige aktiviteter, for eksempel undervisning, forfatterveiledninger, bokanmeldelser og språkeksperters rådgivning om godt og korrekt språk. For det meste regulerer språkrøkt standardspråket, den varietetet som språkbrukerne forventer i formell og prestisjetung kommunikasjon.

Politikere er ofte opptatte av forholdet mellom enkelte varieteter, og fører følgende statuspolitikk, mens språkrøkt vanligvis er en sak for lingvister. De to formene for språkpolitikk henger imidlertid tett sammen (Fishman, 2006b, s. 315). Når politikere gir særlige rettigheter til en varietet, følges dette opp av språkvitenskapelige institusjoner som ivaretar språkrøkten (Dolník, 2010, s. 250). Tilsvarende kan språkrøkt aldri være helt uten verdigrunnlag. Som minimum må lingvister som befatter seg med språkrøkt ta stilling til om selve språksystemet skal være mer eller mindre åpent for fremmed innflytelse (Fishman, 2006a, s. 21). Dersom lingvister kodifiserer en varietet, forsyner de varietetens brukere med argumenter for å oppnå goder når politikerne endrer lovverk om språklig status. På lengre sikt kan økt språklig status føre til at språklige minoriteter oppnår andre politiske mål. Derfor kan politiske myndigheter reagere på forsøk på å kodifisere og endre varietetenes status. For eksempel har myndighetene i Polen behandlet ønsket om høyere status til schlesisk som uttrykk for schlesiernes ambisjoner om en bredere politisk og etnisk frigjøring (Jaroszewicz, 2019, s. 143).

Rikspolitikere og lingvister i Slovakia og Tsjekkia har etter 1993 i økende grad måttet forholde seg til språkpolitikken som føres av overnasjonale organisasjoner. Begge land har ratifisert Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter og Europarådets minoritetsspråkpakt.¹ Slovakia og Tsjekkia ble

¹ Europarådets nettsted for minoritetsspråkpakten gir en oversikt over status på signering og ratifisering i de enkelte medlemsland, rapporter om implementering og mye annet: <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/home>. Europarådets nettsted for rammekonvensjonen om beskyttelse av nasjonale minoriteter offentliggjør blant annet rapporter om og anbefalinger til implementeringen av konvensjonen i medlemslandene: <https://www.coe.int/en/web/minorities/home>

begge medlemmer av EU i 2004. De har dessuten underskrevet EUs pakt om grunnleggende rettigheter som forbyr å diskriminere på grunnlag av blant annet språk, og som respekterer språklig mangfold (*Den europeiske unions charter*, 2012, § 21–22). Slovakisk og tsjekkisk er også begge offisielle EU-språk med alt hva det gir av synlighet i EUs organer, på EUs nettsider og i EUs publikasjoner.

Språksituasjonene

Betraktet som to systemer av språklige tegn er slovakisk og tsjekkisk ganske like. Begge er slaviske språk som skrives med det latinske alfabetet. De har nesten sammenfallende grammatikk, og de deler atskillige ord – mange av felles slavisk herkomst, og mange ord lånt fra latin og andre europeiske språk. Slovakisk lånte en god del ord og konstruksjoner fra tsjekkisk, især under de to språkenes sameksistens i Tsjekkoslovakia (1918–1992). Frem til 1948 var landets offisielle språk «tsjekkoslovakisk» (*Ústavní listina*, 1920, § 131) som i realiteten var en politisk og ideologisk konstruksjon skapt for å marginalisere den store tyske minoriteten. Også i det kommunistiske Tsjekkoslovakia (1948–1989) ble det ført en bevisst politikk for å nærme slovakisk og tsjekkisk til hverandre (Múcsková, 2017). Fra midten av 1960-årene ble det gjort større anstrengelser fra slovakisk side for å begrense innflytelsen fra tsjekkisk. Likevel fortsatte slovakene og tsjekkerne i praksis å være passivt tospråklige. Begge parter adresserte motparten på eget språk og forventet ikke svar på eget morsmål. De to språkene ble brukt om hverandre i massemedia, og begge språk var kommandospråk i Forsvaret. Den høye graden av gjensidig forståelighet har dype historiske røtter, noe som viser seg i den glidende overgangen mellom varietetene som snakkes i det vestlige Slovakia, og varietetene som snakkes i det østlige Tsjekkia (Nábělková, 2016). Det finnes ingen hard språkgrense langs statsgrensen mellom de to landene.

«Språksituasjon» brukes om forekomsten og hierarkiet av de ulike varietetene som brukes innen et gitt kommunikativt rom, for eksempel en stat (Dolník, 2010, s. 247; Nekvapil, 2016). Språksituasjoner er dynamiske og forandrer seg kontinuerlig, også som resultat av politikeres og lingvisters intervensjoner. For språksituasjonene i Slovakia og Tsjekkia kan vi som øyeblikksbilde og første orienteringspunkt bruke resultatene fra folketellingene i 2011.²

I Slovakia oppga 78,6 prosent av innbyggerne at de hadde slovakisk som morsmål. Ungarsk ble anført som morsmål av 9,4 prosent av respondentene. Nesten alle ungarsktalende bor langs den sørlige grensen mot Ungarn. Romanes ble oppgitt som morsmål av 2,3 prosent av innbyggerne. De fleste romer bor på landsbygda i det østlige Slovakia. Antall romer er beheftet med stor usikkerhet. Kanskje utgjør de opp mot 8–9 prosent av befolkningen (Ondrejovič, 2010b, s. 124). Rusinsk – en slaviske varietet som brukes i grenseområdene mellom Slovakia, Ukraina og Polen – ble

² Resultater om befolkningenes bruk av språk innhentet i folketellingene i 2021 er ikke tilgjengelige per 19. januar 2022. De vil bli offentliggjort på nettstedene for de to lands statistiske sentralbyråer.

anført som morsmål av 1 prosent av befolkningen og tsjekkisk av 0,7 prosent av befolkningen (Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2012, s. 10).

I Tsjekia oppga 88,7 prosent av innbyggere tsjekkisk som morsmål ved folketellingen i 2011. Slovakisk ble anført som morsmål av 1,5 prosent av respondentene og var muligens landets største ikke-tsjekkiske språk. Et særtilfelle er de 62 908 personene som oppga morsmålet sitt som moravisk, og som dermed kunne betraktes som brukere av landets nest største minoritetsspråk. Moravisk (som blir snakket i landets østlige del) blir imidlertid vanligvis regnet som en tsjekkisk dialekt; det finnes ikke noe konkret materiale som beskriver en særskilt kodifikasjon av moravisk (Bláha, 2018). Bare 4 919 respondenter oppga romanes som morsmål (Český statistický úrad, u.d.b).

EU-undersøkelsen «Europeerne og deres språk» fra 2012 gir et supplerende bilde. Den fant at 88 prosent av innbyggerne i Slovakia oppfattet slovakisk som morsmålet sitt, og at 98 prosent av innbyggerne i Tsjekia oppfattet tsjekkisk som morsmålet sitt (sitert etter Borowski, 2020b).³

Alt i alt fremstår altså språksituasjonen i Tsjekia som mer enhetlig enn situasjonen i Slovakia. Den mest påfallende forskjellen mellom de to landene er at tsjekkisk er klarere dominerende i Tsjekia enn slovakisk i Slovakia.

Språkpolitikk i tiden før Tsjekkoslovakias deling

De ledende slovakiske og tsjekkiske politikere begynte å forhandle om en deling av Tsjekkoslovakia sommeren 1992, og målet var to selvstendige nasjonalstater. Delingen gikk fredelig for seg, blant annet fordi det ikke var grunnlag for konflikt om hvilke språk som skulle brukes i de nye nasjonalstatene: I Slovakia var språket slovakisk, og i de tsjekkiske delene av Tsjekkoslovakia var språket tsjekkisk. Noen språkpolitiske saker hadde dog kommet på agendaen allerede i den korte perioden mellom det kommunistiske Tsjekkoslovakias endeligt i 1989 og etableringen av de to selvstendige statene, Slovakia og Tsjekia, 1. januar 1993.

Ganske raskt ble russisk avskaffet som viktigste fremmedspråk i skolevesenet. Tusenvis av russisklærere mistet jobben sin eller ble omskolert. I stedet for obligatorisk russisk ble det innført frihet til å velge fremmedspråk i skolen. Reelt betød det at engelsk tok over som det mest populære fremmedspråket (Nekvapil, 2007b). Denne endringen skjedde nesten uten offentlig diskusjon, tross merkbare følger særlig for de berørte lærerne (Sloboda et al., 2018; Urievová, 2016).

Våren 1990 utspilte det seg en tung og derfor også mye diskutert symbolsak: Hva skulle være det offisielle navnet på den da felles forbundsstaten? Mange slovakiske politikere mente at adjektivet «tsjekkoslovakisk» fastholdt Slovakia i en underordnet rolle. Diverse alternative løsningsforslag ble forsøkt, herunder å skrive adjektivet

³ Avvikene fra tallene i folketellingene skyldes ulike metodologier. Folketellingene hadde særskilte kategorier for «ikke besvart». I Tsjekia var også «tospråklig» en særskilt kategori.

med bindestrek. Derfor fikk striden navnet «Bindestrekskrigen». Kompromisset ble «Den tsjekkiske og slovakiske føderative republikken». Som kjent reddet ikke denne navneendringen Tsjekkoslovakias fortsatte eksistens. Bindestrekskrigen var slik sett med på å blottlegge at det i Slovakia fantes en stor gruppe mennesker som ikke var innstilt på å fortsette samlivet med tsjekkerne (Gbúrová, 2018).

I 1990 ble også grunnlaget for Slovakias selvstendige språkpolitikk skapt. I oktober fremsatte og vedtok den brede antikommunistiske koalisjonen i Slovakias nasjonalråd *Lov om administrasjonsspråk i Den slovakiske republikken*. Den ganske kortfattede loven fastslo at: «Slovakisk er administrasjonsspråket på Den slovakiske republikkens statsterritorium» (*Zákon o úradnom jazyku*, 1990, § 2).⁴

Å gi slovakisk høyest status var i seg selv lite kontroversielt. Mye mer kontroversielle var bestemmelsene om rettighetene til minoritetsspråk, i praksis særlig ungarsk. Loven bestemte at i byer og kommuner der en språklig minoritet utgjorde minst 20 prosent av befolkningen, skulle minoritetsbefolkningen få rett til å bruke språket sitt «i administrativ kontakt» (*Zákon o úradnom jazyku*, 1990, § 6). Dette var vanskelig å akseptere for dem som ønsket å styrke det slovakiske språkets posisjon. Forkjempere for det slovakiske språket demonstrerte og samlet inn mer enn 300 000 underskrifter på en petisjon mot lovforslaget. Medlemmer av Det slovakiske nasjonale partiet innledet til og med sultestreik. Fra motsatt hold ble loven kritisert for ikke å sikre mindretallets språklige rettigheter godt nok. Ungarsktalende ville ofte måtte kommunisere med representanter for statsapparatet på slovakisk, og loven åpnet for bruken av skjønn. «Loven må betraktes som konfliktskapende», konkluderte den norske iakttageren Bjørn Cato Funnemark (1993, s. 34). Det at loven åpnet for at borgerne kunne bruke tsjekkisk i kontakt med myndighetene i Slovakia gikk upåaktet hen. Særstillingen for tsjekkisk var en naturlig forlengelse av Tsjekkoslovakias passive tospråklighet, og forståelig så lenge Slovakia var en delrepublikk i Tsjekkoslovakia.

Statuspolitikk i Slovakia

Det går en rett linje fra språkloven fra 1990 til det selvstendige Slovakias grunnlov som ble vedtatt høsten 1992. Grunnlovens paragraf 6 lyder: «Slovakisk er statsspråket på Den slovakiske republikkens territorium» (*Ústava Slovenskej Republiky*, 1992).

Endringen i formulering fra språklovens «administrasjonsspråk» til grunnlovens «statsspråk» var nok mest motivert av at Slovakia nå skulle bli en selvstendig stat. Begge begrepene innebærer at ett bestemt språk får en prioritert status. Selv om grunnlovens paragraf 34 ga nasjonale minoriteter rett til å bruke språket sitt, var Slovakias grunnlov tydelig etnisk orientert. Den suverenen som forfattet grunnloven, var «Vi, den slovakiske nasjonen» (*Ústava Slovenskej Republiky*, 1992, Preambula). Gitt den forståelsen var det naturlig å fremheve språk, et av de mest sentrale trekkene som skiller den slovakiske nasjonen fra andre nasjoner.

⁴ Sitatet og artikkelens øvrige sitater fra slovakisk og tsjekkisk er oversatt av forfatteren.

Den etniske orienteringen førte til uro blant ungarsktalende, og sommeren 1993 brøt den såkalte «skiltkrigen» ut. Hvilket språk skulle brukes på veiskilt i områder der et stort mindretall eller de fleste snakket ungarsk? Hverken språkloven eller grunnloven ga klare svar. Ungarske aktivister begynte å sette opp egne skilt med stedsnavn på ungarsk. Uroen og usikkerheten stanset først i 1994 da Slovakias nasjonalråd vedtok *Lov om stedsnavn på minoritetsspråk*, som slo fast at byer og kommuner med mer enn 20 prosent minoritetsspråklige innbyggere kunne bruke det minoritetsspråklige navnet på skilt, plassert under skilt med navnet anført på statspråket (*Zákon o označovaní obcí*, 1994, § 1). Saken ble komplisert av at slovakiske myndigheter brukte til dels andre ungarske stedsnavn enn myndighetene i Ungarn, og av at noen relevante stedsnavn manglet i det registeret som utgjorde tillegget til loven (Sloboda et al., 2018). Divergensene ble først rettet opp med et regjeringsdekret i 2011.

Minoritetsspråklige rettigheter fikk også et uttrykk i en – mer nedtonet – debatt om formen på kvinners etternavn. Administrativt, for eksempel ved innføringer i folkeregistret, hadde også kvinner med minoritetsspråklig bakgrunn måttet følge slovakisk språklig praksis, det vil si tilføye endelsen *-ová* til etternavnet sitt. Men *Lov om navn og etternavn* (*Zákon o mene a priezvisku*, 1993, § 7) ga nasjonale minoriteter rett til å skrive navnene sine slik de ønsket.

Statuspolitiske spørsmål blusset imidlertid opp igjen da en ny språklov ble vedtatt under statsminister Vladimír Mečiar. *Lov om Den slovakiske republikkens statspråk* var gjennomsyret av en etnisk forståelse av forholdet mellom stat og nasjon. Loven ga uhyre detaljerte bestemmelser om når statsspråket – slovakisk – skulle brukes i statsadministrasjonen, rettsvesenet, skoleverket, forsvaret, nødetatene og i massemedia og kultur. Eksempelvis skulle alle borgere henvende seg til myndighetene på statsspråket. Loven innførte bot for overtredelser og opprettet et organ under Kulturdepartementet som skulle «føre oppsyn med bruken av statsspråket» (*Zákon o štátnom jazyku*, 1995, § 10). Det ble overlatt til senere lovgivning å fastsette bestemmelser for bruk av minoritetsspråk.

Imidlertid avgjorde Slovakias forfatningsdomstol i 1997 at bestemmelsen om at alle skal henvende seg til myndighetene på statsspråket, strider mot grunnlovens paragraf 34 om minoriteters rett til å bruke språket sitt (*Ústavný súd Slovenskej republiky*, 1997). Bestemmelsen ble da tatt ut av loven. Andre bestemmelser ble også endret, for eksempel ble bestemmelsen om bøter fjernet i 1999.

Det er liten tvil om at endringene ble gjennomført som ledd i Slovakias tilpassing til europeiske standarder. *Lov om bruk av nasjonale minoriteters språk* (*Zákon o používaní jazykov národnostných menšín*, 1999) var påvirket av Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter (som Slovakia ratifiserte i 1995) og av Europarådets minoritetsspråkspakt (som Slovakia ratifiserte i 2001). I hovedsak videreførte og spesifiserte minoritetsspråkloven prinsippene fra språkloven fra 1990. Fortsatt måtte en minoritet utgjøre 20 prosent av innbyggerne i en by eller en kommune for at språket deres skulle kunne brukes administrativt.

Da lovgiverne senere reviderte minoritetsspråkloven, presiserte de hvilke språk det dreiet seg om, nemlig bulgarsk, kroatisk, polsk, romanes, rusinsk, tsjekkisk, tysk, ukrainsk og ungarsk (*Zákon o používání jazykov národnostných menšin*, 2012, § 1). At Slovakia på denne måten anerkjente rusinsk som «språket til en nasjonal minoritet», og som noe annet enn ukrainsk, stred imot den herskende oppfattelsen i Ukraina, hvor ledende lingvister anser rusinsk som en ukrainsk dialekt (Matlovič et al., 2019). I 2015 ble også russisk og serbisk anerkjent som minoritetsspråk i Slovakia (Council of Europe, 2020b).

Slovakiske politikere har samtidig fortsatt vist interesse for å beskytte slovakisk og høyne språkets status. Loven om statsspråk ble revidert i 2009, under Robert Ficos første regjering. Revisjonen fremsto som et klart uttrykk for ønsket om å øke særstatusen til slovakisk. Blant annet ble det gjeninnført bøter for å overtrede lovens bestemmelser. Også praksisen med å gi svært detaljerte instruksjoner om hvordan språk skulle brukes fortsatte. Her er et enkelt eksempel: «Inskripsjoner på monumenter, minnesmerker og minnetavler gjøres på statsspråket. Hvis de inneholder tekst på andre språk, følger disse tekstene etter teksten på statsspråket og må ha identisk innhold med teksten på statsspråket» (*Zákon o štátnom jazyku*, 2009, § 5).

Etterlevninger fra Tsjekkoslovakias passive tospråklighet dukket opp igjen. «En person hvis morsmål er et språk som oppfyller kravet om grunnleggende forståelighet sett fra statsspråkets synspunkt, kan bruke sitt eget språk i kontakt med myndighetene» het det med en formulering som bare kunne passe til tsjekkisk (*Zákon o štátnom jazyku*, 2009, § 3).

Den reviderte loven om statsspråk vakte en viss internasjonal oppmerksomhet, kanskje særlig fremprovosert av lobbyvirksomhet fra Det ungarske vitenskapsakademiet. Den slovakiske regjeringen ba om en uttalelse fra Europarådets rådgivende organ for forfatningsmessige saker, den såkalte Venezia-kommisjonen. Kommisjonen stilte seg positiv til selve ideen om å fremme et statsspråk (European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 2010). Kommisjonen godtok også ideen om bøter, ut fra en argumentasjon om at en lov må ha «tenner» for å bli tatt seriøst. Bemerkelsesverdig nok støttet kommisjonen, sammensatt av politikere fra ulike land, også formuleringen om særstillingen til tsjekkisk ut fra det rent språk-systemiske argumentet om gjensidig forståelighet. Kommisjonen påpekte likevel at rettighetene til brukere av minoritetsspråk var for dårlig sikret utenfor områder der minoritetene utgjør minst 20 prosent av befolkningen.

Hva som enn var utslagsgivende, så ble grensen på minst 20 prosent senket til 15 prosent i 2011. Loven om statsspråk ble på denne måten samordnet med *Lov om bruk av nasjonale minoriteters språk*, noe Venezia-kommisjonen også hadde etterspurt. Europarådet anbefaler i sin seneste rapport om implementeringen av minoritetsspråkpakten dog ytterligere vern av minoritetsspråkene i Slovakia (Council of Europe, 2020b).

I senere tid har også stemmer som ønsker å begrense lovgivningen når det dreier seg om statsspråket ytret seg. Medlem av Nasjonalrådet, Ondrej Dostál, fremsatte i 2019 forslag om å fjerne mange av bestemmelsene i loven om statsspråk, enten fordi

de fremstår som rent deklorative, eller fordi de strider mot grunnlovens bestemmelser om retten til å ytre seg fritt: «Hovedformålet med det fremlagte lovforslaget er å slette de bestemmelsene fra loven om statsspråk som grunnløst griper inn i den frie spredning av informasjon under påskudd av å beskytte statsspråket» (Dostál, 2019). Forslaget gikk imidlertid ikke videre til behandling i Nasjonalrådet.

Språkrøkt i Slovakia

Politikerne i Slovakia har helt siden kommunismens fall også blandet seg i språkrøkten; hvordan det slovakiske språket skal utformes som et system av språklige tegn. Allerede språkloven fra 1990 røpet politikernes ønske om å påvirke utformingen av slovakisk. Paragraf 5 sier: «Staten sørger for forskning på og styrkelse av administrasjonsspråkets kultur og renhet» (*Zákon o úradnom jazyku*, 1990). Med tilsagnet om at staten skal sørge for språkets «renhet» beveget politikerne seg langt inn på feltet for språkrøkt. At språket skal være «rent» betyr jo for eksempel at ordboksforfattere må foretrekke «rene» slovakiske ord fremfor lånord.

Sannsynligvis skrev politikernes motivasjon for formuleringen om «renhet» seg fra et ønske om å skape avstand til tsjekkisk. Noen lingvister har da også engasjert seg mot uønsket tsjekkisk påvirkning av slovakisk. Eksempelvis offentliggjorde en gruppe lingvister og kulturpersonligheter 22. mars 2006 en puristisk «Oppfordring til beskyttelse av nasjonalspråket» (Ondrejovič, 2010a). Andre slovakiske lingvister har ikke vært like innstilt på å opptre puristisk. Tvert imot hevdet for eksempel Juraj Dolník, professor i slovakisk ved Komenský-universitetet i Bratislava, at spor etter tsjekkernes og slovakenes samliv er ett av de karakteristiske trekkene i moderne slovakisk språk (Dolník, 2010, s. 254). Politikerne var likevel ikke enige med ham. Det røper paragraf 5 i den reviderte loven om statsspråk som pålegger å dubbe filmer for barn opp til 12 år på statsspråket (*Zákon o štátnom jazyku*, 2009). Denne bestemmelsen kan bare være rettet mot filmer på tsjekkisk, det eneste fremmedspråket som slovakiske barn umiddelbart forstår. I alle andre tilfeller vil filmdistributørene som hovedregel dubbe uten at det er lovpålagt.

Et enda klarere uttrykk for politikernes lyst til å intervensere i språkrøkten har vært tydelig i loven om statsspråk siden den ble vedtatt første gang i 1995. Paragraf 2 fastslår nemlig at «Kulturdepartementet i Slovakia godkjenner statsspråkets kodifiserte form etter initiativ fra profesjonelle slovakiske forskningsinstitutter og eksperter på statsspråket» (*Zákon o štátnom jazyku*, 1995). Politiske myndigheter gis altså en viktig rolle i språkrøkten. Kulturdepartementet utsteder følgelig med jevne mellomrom en forordning om «statsspråkets kodifiserte form». Den foreløpig siste forordning ble utsendt av kulturminister Natália Milanová 21. mars 2021 (Milanová, 2021). Den rommer en liste på fire verker som inneholder «de allment gyldige og allment bindende normer for det slovakiske standardspråket»:

- En rettskrivningsordbok
- En slovakisk-slovakisk ordbok

- En ordbok i korrekt uttale (ortoepi)
- En grammatikk

Det dreier seg om fire eksplisitt nevnte verker, forfattet av navngitte forfattere og utkommet på bestemte forlag. De samme fire verkene har gått igjen siden 1995. Tross den eksklusive posisjonen til disse språkvitenskapelige arbeidene på listen, kan det likevel se ut som om forfatterne betviler effekten. Forfatteren til den ortoepiske ordboken beklaget seg for eksempel: «Vi har ganske riktig en språklov (...), men de offisielle organer kontrollerer ikke dens anvendelse i samfunnet. Dette forholdet påvirker svært negativt nivået på en del offentlige ytringer både i muntlig og skriftlig form, og nivået for hele samfunnets språkrøkt overhodet» (Kráľ, 2005, s. 32).

Prinsipiell kritikk mot politikernes intervensjon i språkrøkten har kommet fra andre slovakiske lingvister. Utover å kritisere at Kulturdepartementet skal godkjenne statsspråkets kodifiserte form, har lingvistene reagert på bestemmelsen om bøtelegging og på formuleringen om at «et hvilket som helst inngrep i statsspråkets kodifiserte form som strider mot dets lovmessigheter, er utillatelig» (*Zákon o štátnom jazyku*, 2009, § 2). Lederen av Institutt for slovakisk språk ved Slovakias vitenskapsakademi, Slavomír Ondrejovič, har advart mot bøtelegging: «Språket og bruken av språket bør ikke forbindes med straff (...) Det er neppe mulig å bygge et positivt forhold til språket ved hjelp av bøter» (Ondrejovič, 2010b, s. 129). Han har også forsvart språkbrukernes rett til frihet fra politisk innblanding: «Det naturlige språket uttrykker vårt forhold til verden og å gripe inn i det på denne måten er svært problematisk» (Ondrejovič, 2010b, 130).

Også Juraj Dolník har kritisert loven om statsspråk på prinsipielt grunnlag. Han har påpekt at den fremmer en bestemt forståelse av hva språk er (Dolník, 2019, s. 524–526). Lovgiverne har gitt forrang til en naturvitenskapelig inspirert oppfatelse der språket styres av «lovmessigheter» som språkbrukerne er prisgitt. Loven gir ikke plass for et språksyn der man oppfatter språket som styrt av sosiale regler, og der de enkelte språkbrukerne ikke kan endre språket som de vil, men likevel kan ta initiativ til, og få gjennomslag for, endringer.

Mens slovakisk dermed er garantert oppmerksomhet fra landets fremste lingvister, er situasjonen en annen for Slovakias minoritetsspråk. Brukerne av de fleste av disse språkene forholder seg til kodifikasjoner av språket sitt foretatt utenfor Slovakia. Slike eksterne kodifikasjoner finnes imidlertid ikke for romanes og rusinsk.

I det uavhengige Slovakias første år ble rusinsk ansett som en dialekt av ukrainsk, etter sovjetisk og tsjekkosllovakisk praksis, men i 1995 erklærte foreningen «Rusinsk gjenfødelse» at rusinsk nå var standardspråk for Slovakias rusiner (Magocsi, 1995). At det lyktes å oppnå denne statusen skyldtes sannsynligvis at den rusinske eliten omkring «Rusinsk gjenfødelse» fremmet sin sak i et gunstig klima for minoritetsspråk etter at Europarådet hadde vedtatt minoritetsspråkpakten i 1992, på samme tid som Slovakias regjering begynte å forberede søknad om EU-medlemskap (Wiktorek, 2010, s. 45, 80). Siden er det lagt institusjonelle rammer for å drive rusinsk språkrøkt, med Institutt for rusinsk språk og kultur ved Universitetet i Prešov som sentrum. Å kodifisere

rusinsk vanskeliggjøres av at den slovakiske kodifikasjonen adskiller seg fra kodifikasjonen av rusinsk i Vojvodina i Serbia og fra kodifikasjonen av rusinsk i Polen (her kjent som lemisk, «język łemkowski»)⁵. Enda mer komplisert blir situasjonen av at ukrainere i de seneste årene har blitt en av Slovakias største minoriteter, særlig i form av arbeidsinnvandrere. I 2020 oppholdt det seg cirka 42 000 ukrainere i Slovakia (Kapacity, 2021). Hvor mange av disse som oppfatter seg som rusiner, er ikke kjent. En slovakisk lærebok i rusinsk fra 2019 gjør mye ut av varietetens slaviske slektskap (Plišková et al., 2019). Det er imidlertid et tveegget sverd, for likheten til slaviske språk gjør det også lett for rusinsktalende å forstå slovakisk. Det å understreke likheten for sterkt kan dermed føre til spørsmål om hvorvidt en egen kodifikasjon er berettiget.

Organisasjonen «Romer i Den slovakiske republikk» erklærte høytidelig romanes som standardisert i Slovakia 29. juni 2008, komplett med et lovgivningsgrunnlag for å opprette utdanning og opplæring i romanes og for at romer skal kunne bruke romanes som standardspråk (Cína, 2010). Romanes, et indoarisk språk, adskiller seg som språklig system fra de indoeuropeiske slaviske språk. Varietetene av romanes som blir brukt på det tidligere Tsjekkoslovakias territorium fremstår som temmelig homogene – de fleste tilhører de nord-sentrale varietetene av romanes (Červenka, 2014, s. 56–57). I Tsjekkia snakkes romanes nemlig nesten utelukkende av migranter fra Slovakia som innvandret etter andre verdenskrig da nesten alle tsjekkiske romer hadde blitt myrdet i de nazistiske konsentrasjonsleirene (Eckert, 2016, s. 61). Standardiseringen av romanes i Slovakia er et resultat av samarbeid mellom forskere og aktivister fra både Slovakia og Tsjekkia; i Slovakia har særlig Institutt for romologiske studier ved Universitetet i Nitra bidratt. Den kodifiserte rettskrivningen aspirerer dog ikke til å gjelde også romanes i Tsjekkia, hvor det finnes en rettskrivning fra 1971 med enkelte modifikasjoner fra 1991 og 2003 (Červenka, 2014, s. 61). For romske aktivister er håpet at standardiseringen i Slovakia vil styrke romanes på den måten at flere romer vil vedkjenne seg romanes som morsmål.

Statuspolitikk i Tsjekkia

Grunnloven for det snart selvstendige Tsjekkia som ble vedtatt høsten 1992, manglet bestemmelser om status for det tsjekkiske språk. Mangelen samsvarte med at Tsjekkias grunnlov representerer en statsborgerlig modell for forholdet mellom stat og nasjon. I grunnloven snakker «vi, borgerne i Den tsjekkiske republikken» som suverenen (*Ústava České republiky*, 1992, Preambule). *Dokument om grunnleggende rettigheter og friheter* inngår i grunnloven og der sies følgende om minoritetsspråk:

Borgere som tilhører nasjonale og etniske minoriteter, garanteres (...)

- a) retten til utdanning på språket sitt,
- b) retten til å bruke språket sitt i administrativ kontakt (*Listina základních práv a svobod*, 1992, § 25)

⁵ Takk til Knut Andreas Grimstad for hjelp med oversettelsen fra polsk.

Tsjekkias grunnlov sier imidlertid ikke noe om språklige rettigheter for borgere som bruker majoritetsspråket tsjekkisk.

En generell særstatus for tsjekkisk, for eksempel i form av en lov om statspråk, har politikerne i Tsjekkia aldri vedtatt. Kommunistpartiet har riktignok flere ganger fremsatt forslag om en slik språklov, senest i 2019 (Jas, 2019). I 1999 fremsatte kommunistene for eksempel forslag om en språklov, «ledet av tanken om å beskytte språket vårt og sikre tsjekkisk mer verdighet» (*Návrh na vydání zákona o jazyce*, 1999). Men flertallet av lovgiverne har konsekvent avvist å gå videre med ideen om en særskilt språklov. Betegnende for avvisningen er argumentasjonen fra medlem av Deputertkammeret Petr Matějů under debatten i 1999: «Språklover fungerer ikke bedre enn naturlige mekanismer til å beskytte språkets utvikling og kultivering. Jeg tenker på god utdanning, god språkvitenskap, litteraturkritikk og kritikk av mediaproduksjonen i det hele tatt» (*Návrh na vydání zákona o jazyce*, 1999).

Politikerne har likevel omtalt tsjekkisk og andre språk i en rekke ulike lover. Skolenes undervisningsspråk er tsjekkisk, men kan være et fremmedspråk innen høyere utdanning, og medlemmer av nasjonale minoriteter har rett til utdanning på morsmålet sitt (*Školský zákon*, 2004, § 13–14). Borgernes kommunikasjon med administrative organer foregår på tsjekkisk (nasjonale minoriteter har rett til tolkebistand) (*Zákon správní řád*, 2004, § 16). For å oppnå statsborgerskap må en søker dokumentere kunnskap i tsjekkisk (*Zákon o státním občanství*, 2019, § 14). Næringsdrivende skal sikre at det på fastsatte tidspunkter er en person til stede som kan kommunisere med kunder på tsjekkisk eller slovakisk (*Živnostenský zákon*, 1991, § 31). Erklæringer om avfall som transporteres over grense utformes på tsjekkisk, slovakisk eller engelsk (*Zákon o odpadech*, 2020, § 48). Det finnes ingen eksempler på at overtredelse av disse og andre lovers omtaler av språk medfører straff, eksempelvis i form av bøter (Gladkova & Vačkova, 2013, s. 384). Tsjekkisk og andre språk nevnes altså i slike lover, men de har ikke språk som noen sentral komponent.

Ikke desto mindre er tsjekkisk utvilsomt det språket som nyter høyest status i landet (Nekvapil et al., 2009, s. 12). Tsjekkisk har en selvfølgelig forrang, men denne har blitt utfordret etter hvert som Tsjekkia har fulgt opp bestemmelsene i grunnlovens *Dokument om grunnleggende rettigheter og friheter* og samtidig har måttet ta stilling til overnasjonale språkpoltiske føringer.

Tsjekkia ratifiserte Europarådets rammeavtale for minoriteter i 1997. Avtalen har tydelig påvirket *Lov om rettigheter til medlemmer av nasjonale minoriteter* (*Zákon o právech příslušníků národnostních menšin*, 2001). Den omhandler minoriteter som «tradisjonelt og langvarig» har bodd på Tsjekkias territorium. Videre fastsatte loven rett til undervisning på morsmålet, til å bruke eget språk i kontakt med lokale og nasjonale myndigheter og i rettsvesenet, og til å få informasjon om valg på eget språk. Loven ga også minoritetene rett til personnavn på eget språk, og til å sette opp skilt på eget språk (i tillegg til skilt på majoritetsspråket) på steder der de tradisjonelt bor. Slik skilting var dog allerede også fastlagt av kommuneloven, med krav om at

minoritetsbefolkningen måtte utgjøre minst 20 prosent av en kommunes innbyggere for å få rett til egen skilting (*Zákon o obcích*, 2000, § 29). Terskelen ble senket til minst 10 prosent i 2001, utvilsomt for bedre å etterleve rammeavtalen. Europarådet anser dog fortsatt terskelen som for høy (Council of Europe, 2020a, s. 14). Det er særlig problematisk for den polske minoriteten som hovedsakelig bor i og omkring Těšín/Cieszyn.

Da *Lov om rettigheter til medlemmer av nasjonale minoriteter* ble vedtatt i 2001, gav den rettigheter til 12 språk: bulgarsk, gresk, kroatisk, polsk, romanes, rusinsk, russisk, serbisk, slovakisk, tysk, ukrainsk og ungarsk. I 2013 ble to nasjonale minoriteter føyet til, slik at også hviterussisk og vietnamesisk ble synliggjort som minoritetsspråk.⁶ «Anerkjennelsen» foregår i praksis ved at representanter for den gjeldende minoriteten får sete i det regjeringsoppnevnte «Råd for nasjonale minoriteter» (Vláda České republiky, 2021). Også i Tsjekkia utgjør ukrainske arbeidsinnvandrere en ny stor og økende minoritet. I 2019 hadde 145 153 ukrainske statsborgere oppholdstillatelse i Tsjekkia (Český statistický úřad, 2020, s. 43).

Romer utgjør sannsynligvis den største etniske minoriteten i Tsjekkia, med antatt antall på cirka 240 000 personer (*Zpráva o stavu romské menšiny*, 2018, s. 4). De fleste romer bor i storbyene. De har lite kontakt med majoritetsbefolkningen, som ofte er fiendtlig innstilt mot dem. Noen romer som tidligere hadde erklært seg som slovakere (nesten alle romer i Tsjekkia har som nevnt innvandret fra Slovakia), har senere definert seg som tsjekkere. Mange romer har mistet språket sitt (Neustupný & Nekvapil, 2006, s. 40). Stigmatiseringen av identiteten som rom fremgår av folketellingen i 2011 der bare cirka 5 000 personer erklærte seg som romer. I 2021 var tallet minsket til 4 458 personer (Český statistický úřad, u.d.a). Romanes kan studeres på fem universiteter i Tsjekkia, og nyter slik sett stor akademisk oppmerksomhet. Europarådet påpekte likevel i sine seneste anbefalinger for implementeringen av minoritetsspråkpakten at romanes kun undervises på én barneskole (Council of Europe, 2020a, s. 15). Det er all grunn til å anse romanes som et truet språk i Tsjekkia.

Tsjekkia ratifiserte minoritetsspråkpakten i 2006. Implementeringen medførte rettigheter til polsk, romanes, slovakisk og tysk. Europarådet har siden anbefalt at Tsjekkia støtter en revitalisering av moravisk kroatisk som snakkes av omkring 1 000 mennesker sørøst i landet (Council of Europe, 2020a, s. 13). I tillegg til implementeringen av minoritetsspråkpakten skjer det også visse andre tilpassinger til europeiske standarder. Eksempelvis hevet Innenriksdepartementet 1. september 2021 kravene om kunnskap i tsjekkisk for alle søkere (utenfor EU) som søker om fast oppholdstillatelse (Národní pedagogický institut České republiky, 2021).

⁶ Vietnameserne kom til Tsjekkoslovakia som resultat av en samarbeidsavtale i 1955 mellom det kommunistiske Tsjekkoslovakia og Den demokratiske republikken Vietnam (Nord-Vietnam) (Neustupný & Nekvapil, 2006, s. 48).

Språkrøkt i Tsjekia

Mens politikerne i Tsjekia generelt har vært lunkne til ideen om en særskilt språklov for å verne om tsjekkisk, har språkrøkt av tsjekkisk vært et hett tema – både for politikere og lingvister.

Den første store saken gjaldt et enkelt, men symbolsk svært viktig ord: landets navn. Det offisielle navnet på den nyetablerte staten ble fra 1.1.1993 «Česká republika» (Den tsjekkiske republikk). Landet trengte også et geografisk navn, helst på ett ord. Den tsjekkiske republikk består av tre historiske landskaper: Böhmen (den vestlige delen), Morava (den østlige delen) og tsjekkisk Schlesien (langs den østligste grensestrekingen mot Polen). Å kalle hele landet Böhmen («Čechy»), som noen foreslo, ville språklig etterlate store deler av befolkningen utenfor landet. Å bruke første leddet i navnet på den staten som Slovakia hadde forlatt – «Česko» (Tsjekia) – fant mange uverdige og stygt. Fremtredende lingvister forsikret om at navnet var historisk dokumentert og i tråd med tsjekkiske regler for orddannelse. Ikke desto mindre uttalte president Václav Havel, statsminister Václav Klaus og andre politiske ledere og enkelte lingvister seg imot «Česko» (Stich, 1995, s. 71). Det kom aldri til noe vedtak i saken. Like fullt har korpuslingvister siden 1990-årene kunnet dokumentere en markant stigning i bruken av «Česko» (Cvrček, 2008, s. 197–199). I dag er «Česko» uomtvistelig den nøytrale kortformen for landets navn.

Den andre store saken flammert opp da en ny utgave av rettskrivningsordboken utkom i 1993. Institutt for tsjekkisk språk ved Vitenskapsakademiet hadde i en årrekke stått for utformingen av en slik ordbok og Utdanningsdepartementet hadde deretter godkjent den til bruk i utdanningssystemet. I 1993 utløste imidlertid den nye utgaven heftig kritikk. Én type kritikk reagerte mot de konkrete endringsforslagene, særlig at «s» i noen lånord nå skulle skrives med «z» (en skrivemåte som reflekterer uttalen), for eksempel «filozofie» og «prezident», ikke «filosofie» og «president». Kritikerne ønsket i rettskrivningen fortsatt å markere en samhörighet med den delen av verden – Vesten – som de fleste lånord historisk kom fra. En annen type kritikk vendte seg mot inngrep fra statlige autoriteter overhodet. Her anså man enhver form for kodifikasjon som en arv fra det totalitære regimet og/eller uttrykk for lingvistenes vilje til å styre andres språkbruk (Stich, 1995, s. 72).

Kritikken fikk først Utdanningsdepartementet til å trekke tilbake rettskrivningsordboken. Året etter ble den likevel godkjent, sammen med et tillegg som spesifiserte at dobbeltformer var tillatt (Bermel, 2007; Nekvapil, 2007a, s. 296). Slik er det fremdeles, men i dag har det blitt tydeligere at der det finnes dobbeltformer, har de ofte ulike stilistiske valører (Pravdová & Svobodová, 2014, s. 58–61). Dermed endte debatten om ordboken med å gjøre rettskrivningen mer komplisert (Bermel, 2007, s. 175). Samtidig ble monopolet på statlig språkrøkt brutt. Både saken om rettskrivningsordboken og saken om landets navn demonstrerte at tsjekkiske språkbrukere var lite villige til å underlegge seg autoriteter.

De to sakene kom dermed til å levere premissene for hvordan språkrøkt kunne utøves. Effektene har vært merkbare innen det sentrale stridspunktet for tsjekkiske

lingvister, nemlig virkningene av kodifikasjonen av tsjekkisk på 1800-tallet. Den gang ble tsjekkisk kodifisert på grunnlag av skriftlige kilder fra den tsjekkiske middelalder- og barokklitteraturen. Kodifikasjonen adskilte seg fra det samtidige språket, særlig som det ble snakket i Böhmen. Denne varieteten kalles «allmenntsjekkisk». Det har siden vært tallrike forsøk på å minske avstanden mellom kodifisert tsjekkisk og allmenntsjekkisk. Likevel består en rekke systematiske forskjeller, og mange tsjekkisktalende i Böhmen opplever kodifikasjonen som fjern fra sin egen språklige virkelighet.

Initiativer til å la allmenntsjekkisk påvirke kodifikasjonen har støtt på to innsigelser: (1) Kontinuiteten bakover i tid vil bli truet. Det vil bli vanskeligere å lese tekster som utgjør den nasjonale arven, og en rekke stilistiske rikdommer vil gå tapt. (2) Språkbrukerne i Morava og Schlesien vil kunne føle seg diskriminert. Her snakkes nemlig allmenntsjekkisk mye mindre enn i Böhmen. Forholdet mellom kodifikasjon og allmenntsjekkisk ble særlig intenst debattert i 1990-årene og rett etter årtusenskiftet (oppsummert av Čermák et al., 2006), men også disse debattene har stilnet uten at de uenige partnerne har nådd noen tydelig konklusjon.

Den teoretiske diskusjonen om språkrøkt i Tsjekia blir især ført blant to skoler. Den ene er «Teorien om språkstyring» (Teorie jazykového managementu) omkring Jiří Nekvapil, professor på Karlsuniversitetet i Praha. Denne teorien omhandler alle aktiviteter som på en eller annen måte håndterer språk – for eksempel selvretting, logopedi, korrekturlesning eller policy for intern kommunikasjon i multinasjonale virksomheter. Nekvapil oppdaterer og utvider dermed den teorien om standardspråk, grunnlagt i mellomkrigstiden, som tsjekkisk språkrøkt hittil har styrt etter. Han forutser at etterspørselen etter språkstyring vil vokse. Globalisering, migrasjon og etableringen av nye stater og internasjonale organisasjoner foranlediger en myriade av språklige problemer som må løses (Nekvapil, 2010, s. 68).

Teorien har imidlertid fått motbør fra dosent Václav Cvrček på Institutt for nasjonalt korpus. Han hevder: «Teorien om språkstyring (...) er i sin kjerne en replikasjon av den sosiolingvistiske diskursen hvor den grunnleggende metaforen hersker om lingvisten som en 'forvalter' som på ulike måter 'løser' språklige 'problemer'» (Cvrček, 2008, s. 32). Motsatsen er, ifølge ham, konseptet «minimal intervensjon». Cvrčeks utgangspunkt er at språket faktisk har utviklet seg til et hensiktsmessig kommunikasjonsmiddel. Det trenger ikke at lingvister griper inn og dermed diskvalifiserer folks naturlige språkbruk. Lingvister skal redusere sin intervensjon til et minimum. Helt unngå å påvirke kan lingvister ikke hvis de fortsatt skal kunne publisere sine vitenskapelige arbeider, men de må informere om hvilke typer kommunikasjon de undersøker, og hvilke verdier som ligger til grunn for deres eventuelle anbefalinger. Er en lingvist eksempelvis opptatt av talespråk i formelle situasjoner og synes at det bør nærme seg det skriftlige standardspråket, må han eller hun informere om det. Slik kan en «pluralitet av kodifikasjoner» oppnås, noe som synes å være Cvrčeks mål (Cvrček, 2012).

Konklusjon

Arven fra Tsjekkoslovakia har resultert i noen særrettigheter for tsjekkisk i Slovakia og for slovakisk i Tsjekkia. Den gjensidige forståeligheten mellom de to språkene har her spilt en rolle. Den passive tospråkligheten vil dog sannsynligvis minske med tiden, særlig i Tsjekkia, der språkbrukerne mindre aktivt enn i Slovakia oppsøker motpartens språk. Mens slovakiske språkbrukere følger med i tsjekkiske massemedier og faglitteratur, er medier og faglitteratur på slovakisk mindre benyttet i Tsjekkia (Borowski, 2020b). Samtidig vil den språksystemiske avstanden mellom varietetene langs statsgrensen trolig øke, fordi de lokale varietetene blir mer påvirket av de respektive standardspråkene enn de påvirker hverandre på tvers av grensen. Det samme fenomenet er kjent fra andre grenseområder i Europa (Woolhiser, 2011, s. 516).

Andelen innbyggere i Slovakia som har slovakisk som morsmål er lavere enn andelen innbyggere i Tsjekkia som har tsjekkisk som morsmål. Denne fundamentale forskjellen har betinget de to landenes språkpolitikk.

I Slovakia står slovakisk overfor to store minoritetsspråk, romanes og ungarsk. Hertil kommer de særlige forholdene til rusinsk og tsjekkisk. Språksituasjonen har ført til at slovakiske politikere har oppfattet slovakisk som truet, og de har respondert med omfattende lovgivning for å styrke statsspråkets posisjon. Når politikere utformer så detaljerte lover om språk som tilfellet er i Slovakia, kan det imidlertid reise spørsmål om hvor grensen går mellom å beskytte et språk og å hindre fri informasjonsflyt.

Det finnes også historiske årsaker til at språkpolitikken i Slovakia og Tsjekkia har utviklet seg forskjellig etter 1993. Slovakia ble i 1993 for første gang en egen stat, og tradisjonen for å kommunisere på slovakisk på prestisjetunge og formelle områder som statsadministrasjon, høyere utdanning og finkultur var kortere enn i Tsjekkia, hvor det eksisterte solide tradisjoner for å bruke tsjekkisk i alle situasjoner.

Videre demonstrerer språkpolitikken i Slovakia at det å tildele et språk særstatus som administrasjonsspråk/statsspråk gjennom en særskilt språkløy, åpner for politisk innblanding i hvordan dette språket skal utformes som tegnsystem. Lovene om slovakisk som administrasjonsspråk og statsspråk har hatt virkninger langt inn i språkrøkten. Språkrøkten av det erklærte statsspråket har dermed blitt enda et felt for politikernes virke, og som resultat har språkrøkten blitt politisert (Dolník, 2010, s. 251). Mange lingvister vil oppfatte en slik politisert språkrøkt som problematisk.

At politikerne i Slovakia generelt har ført en aktiv språkpolitikk har imidlertid også hatt positive utslag for minoritetsspråk. Forholdet til ungarsk har blitt mindre konfliktfylt, og det har blitt lagt til rette for å verne og utvikle romanes og rusinsk. De tydelig forbedrede forholdene for disse minoritetsspråkene kan ikke bare tilskrives press fra overnasjonale organisasjoner.

I Tsjekkia kan språkpolitikken i det første tiåret etter 1993 karakteriseres som liberal, nærmest laissez-faire. Én årsak var trolig at landet huser mange minoritetsspråk, men at hvert av dem har få brukere, en annen årsak var de solide tradisjonene

for å anvende tsjekkisk innen alle former for kommunikasjon. Tsjekkisk ble ikke ansett som truet, og politikere fra de fleste partier har ikke ønsket noen særskilt språklov for å beskytte språket. Politikerne i Tsjekkia befant seg imidlertid rett etter årtusenskiftet i en situasjon der Europarådet presset på for å gi minoritetsspråkene bedre vilkår og mer synlighet. Implementeringen av minoritetsspråkpakten og rammekonvensjonen om beskyttelse av nasjonale minoriteter har medført at diverse lover som nevner tsjekkisk og andre språk har blitt gjort mer ensartede. Denne utjevningen har innvirket på statuspolitikken. Den selvfølgelig, men implisitte, forrang til tsjekkisk har etter hvert blitt innskrevet i lover. At politikere i april 2021 fjernet en bestemmelse i navneloven – slik at ingen kvinner lenger må tilføye endelsen *-ová* til etternavnet sitt (Kytková, 2021) – kan samtidig ses som en fortsettelse på den liberale språkpolitikken.

Mange lingvister i Tsjekkia har blitt tilbakeholdende med å gripe inn i kodifikasjonen av tsjekkisk, enten det skyldes teoretiske anskuelser eller reaksjoner på tapet av autoritet i 1990-årene. Det er karakteristisk at forfatterne av *Akademisk håndbok i tsjekkisk språk* (utgitt av Institutt for tsjekkisk språk ved Vitenskapsakademiet) understreker at den ikke har kodifiserende kraft. Håndboken «bare forsyner tsjekkiskbrukerne med en beskrivelse som anbefaling» (Pravdová & Svobodová, 2014, s. 37). Det er likevel slik at å *ikke* bedrive språkrøkt også har konsekvenser. Å ikke bedrive språkrøkt gagnar de gruppene som er tjent med språklig status quo (Fishman, 2006a, s. 21). Eksempelvis fikk de språkbrukerne som mestrer det tsjekkiske språkets stilistiske nyanser best, mest nytte av at rettskrivningsreformen fra 1993 havarerte.

Dagens motvilje hos mange tsjekkisktalende mot å underlegge seg språklige autoriteter har vært forklart som en reaksjon på 1800-tallets ekstreme språklige aktivisme (Velčovský, 2011), men nettopp denne fortidens aktivisme har sannsynligvis også mye av æren for at tsjekkerne ikke føler at språket deres er truet. Situasjonen er annerledes i Slovakia, der lingvister har kritisert konkrete bestemmelser i språklovene og de teoretiske posisjonene som ligger under, men da hovedsakelig som respons på at politikernes intervensjoner gjør det uklart hvem som har ansvaret for kodifikasjon og standardspråk.

I et historisk og internasjonalt perspektiv eksemplifiserer anerkjennelsen av rusinsk hvordan begrepene «språk» og «dialekt» brukes til å tildele status til varieteter. Innen europeisk tradisjon har begrepet «språk» høyere status enn begrepet «dialekt». Den tradisjonen går tilbake til antikkens Hellas, og skillet har mer å gjøre med politikk og språkpolitikk enn med språkvitenskap (Kamusella, 2021, s. 4–5). Den ene statens (minoritets)språk er den andre statens dialekt. Slike språkpolitiske uoverensstemmelser kan demonstreres med statusen til to slaviske varieteter som er representert i Tsjekkia. Schlesisk anses som en tsjekkisk dialekt i Tsjekkia, men er i Polen en varietet hvis talsmenn kjemper for å få den anerkjent som et eget språk under minoritetsspråkpakten (Borowski, 2020a; Holub & Říha, 2020). Moravisk kroatisk kan muligens bli særskilt kodifisert i Tsjekkia (og dermed få status som

minoritetsspråk), men det vil språkpolitiske autoriteter i Kroatia sannsynligvis stille seg kritiske til.

Endelig kan språkpolitikk i Slovakia og Tsjekia etter 1993 tjene som eksempel på den generelle diskusjonen om hvem som skal bestemme over et konkret felt. Språkpolitikk utføres per definisjon i grenseområdet mellom politikk og språk, og det er ikke gitt hvor grensen skal gå mellom det politiske og språkvitenskapelige. Grensedragningen kan variere fra land til land, selv mellom land med en felles fortid i samme stat og med språk som likner hverandre.

Referanser

- Bermel, N. (2007). *Linguistic authority, language ideology, and metaphor: The Czech orthography wars*. Mouton de Gruyter.
- Bláha, O. (2018). Etnická a jazyková identita obyvatel Moravy po roce 1989. I H. Gladkova, M. Giger & O. Bláha (red.), *Slovanské spisovné jazyky od teorie k praxi: formování jazykového vědomí a postojů k jazyku* (s. 9–21). Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Borowski, K. E. (2020a). Silesian (in Poland). I M. L. Greenberg (red.), *Encyclopedia of Slavic languages and linguistics online*. http://dx.doi.org/10.1163/2589-6229_ESLO_COM_036055
- Borowski, K. E. (2020b). Slavic languages in the European Union. I M. L. Greenberg (red.), *Encyclopedia of Slavic languages and linguistics online*. http://dx.doi.org/10.1163/2589-6229_ESLO_COM_036030
- Čermák, F., Sgall, P. & Vybíral, P. (2006). K diskusi o standardní a "spisovné" češtině. *Slovo a slovesnost*, 67(4), 267–282.
- Červenka, J. (2014). Standardizace romštiny na území bývalého Československa. *Acta Universitatis Carolinae Philologica*, (3), 55–70.
- Český statistický úřad. (2020). *Cizinci v České republice*. Český statistický úřad.
- Český statistický úřad. (u.d.a). *Sčítání 2021. Národnost*. <https://www.czso.cz/csu/scitani2021/narodnost>
- Český statistický úřad. (u.d.b.). *Tab. 614 Obyvatelstvo podle věku, podle národnosti, mateřského jazyka, náboženské víry, nejvyššího ukončeného vzdělání, státního občanství a podle pohlaví*. <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/shortUrl?su=01387728>
- Cína, S. (2010). Štandardizácia rómskeho jazyka. I Z. Kumanová, A. B. Mann & J. Rusnáková (red.), *Rómska encyklopédia*. <http://amariluma.romanokher.sk/encyclopedia/standardizacia-romskeho-jazyka/>
- Cooper, R. L. (1989). *Language planning and social change*. Cambridge University Press.
- Council of Europe. (2020a). *Information document on the implementation of the recommendations for immediate action based on the 4th monitoring cycle. Submitted by the Czech Republic on 7 May 2020*. <https://rm.coe.int/czechrepiria4-en-docx/16809e5dbd>
- Council of Europe. (2020b). *Information document on the implementation of the recommendations for immediate action based on the 5th monitoring cycle. Submitted by the Slovak Republic on 15 December 2020*. <https://rm.coe.int/slovaikiaria5-en/1680a0c1fa>
- Cvrček, V. (2008). *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence*. Nakladatelství Lidové noviny.
- Cvrček, V. (2012). *Conditio sine qua non: východiska a možnosti při hledání konsenzu o jazykové regulaci*. *Slovo a slovesnost*, 73(2), 103–134.
- Den europeiske unions charter om grundlæggende rettigheder*. (2012). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DA/TXT/HTML/?uri=CELEX:C2012/326/02&from=EN>
- Dolník, J. (2010). *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Dolník, J. (2019). Stratifikácia používateľov jazyka. *Jazykovedný časopis*, 70(3), 515–528.
- Dostál, O. (2019, 25. juni). Danko na stráži Mečiarovho jazykového zákona. *Denník N*. <https://dennikn.sk/1509687/danko-na-strazi-meciarovho-jazykoveho-zakona/>
- Eckert, E. (2016). Romani in the Czech sociolinguistic space. *International Journal of the Sociology of Language*, (238), 59–83.
- European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2010). *Opinion on the act on the state language of the Slovak republic*. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)035-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)035-e)

- Fishman, J. A. (2006a). *Do not leave your language alone: The hidden status agendas within corpus planning in language policy*. Lawrence Erlbaum.
- Fishman, J. A. (2006b). Language policy and language shift. I T. Ricento (red.), *An introduction to language policy: Theory and method* (s. 311–328). Blackwell.
- Funnemark, B. C. (1993). *Det nye Slovakia og den etnisk ungarske minoritet*. Den norske Helsingforskomite.
- Gbúrová, M. (2018). Zákon o úradnom jazyku z roku 1990 v kontexte slovensko-maďarských vzťahov. I R. Štefančík (red.), *Jazyk a politika. Na pomedzi lingvistiky a politológie III* (s. 304–313). Vydavateľstvo Ekonóm.
- Gladkova, H. & Vačkova, K. (2013). *Jazykové právo a slovanské jazyky*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Holub, Z. & Říha, R. (2020). Silesian (in Czech Republic)/Lachian. I M. L. Greenberg (red.), *Encyclopedia of Slavic languages and linguistics online*. http://dx.doi.org/10.1163/2589-6229_ESLO_COM_032062
- Jaroszewicz, H. (2019). Krytyka prób emancypacji śląszczyzny. Płaszczyna prawno-ustrojowa, społeczno-polityczna i personalna. *Slavica Wratislaviensia*, (169), 137–166.
- jas. (2019, 31. januar). Čeština funguje, jazykový zákon nepotrebujeme, tvrdí jazykovedec Oliva. *Novinky.cz*. <https://www.novinky.cz/domaci/clanek/cestina-funguje-jazykovy-zakon-nepotrebujeme-tvrdi-jazykovedec-oliva-40269644>
- Kamusella, T. (2021). *Politics and the Slavic languages*. Routledge.
- Kapacity. (2021). *Štatistiky o cudzincoch na Slovensku*. <https://www.kapacity.sk/statistiky-o-cudzincoch-na-slovensku/>
- Kráľ, Ā. (2005). *Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník*. Matica slovenská.
- Kytková, B. (2021, 8. juli). Prijímení s -ová, nebo bez. Zeman podepsal, od příštího roku si lze vybrat. *iDNES.cz*. https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/prijmeni-ova-vyber-muzsky-tvar-novela-podpis.A210708_165211_domaci_baky
- Listina základních práv a svobod*. (1992). <https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>
- Magocsi, P. R. (1995). A new Slavic language is born. *East European Politics and Societies*, 9(3), 534–537.
- Matlovič, R., Matlovičová, K. & Vlčková, V. (2019). Language of Rusyns in Slovakia: Controversies, vagaries, and rivalry of codification discourses. I S. D. Brunn & R. Kehrein (red.), *Handbook of the changing world language map* (Bd. 1, s. 1155–1170). Springer International Publishing.
- Milanová, N. (2021). *Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky schvaľuje kodifikovanú podobu štátneho jazyka*. https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2019/12/kodifikovana-podoba-vyhlasenie-2021_.pdf
- Múcsková, G. (2017). The ideology of bourgeois nationalism and its reflections on language planning in the development of standard Slovak. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 43(1), 125.
- Nábělková, M. (2016). The Czech-Slovak communicative and dialect continuum: With and without a border. I T. Kamusella (red.), *The Palgrave handbook of Slavic languages, identities and borders* (s. 140–184). Palgrave Macmillan.
- Národní pedagogický institut České republiky. (2021). *Vítejte na oficiálních stránkách ke zkoušce z češtiny pro trvalý pobyt*. <https://cestina-pro-cizince.cz/trvaly-pobyt/>
- Návrh poslanců Zdeňka Klaniče, Miloslava Kučery st. a dalších na vydání zákona o jazyce České republiky (jazykový zákon) /sněmovní tisk 319/ – první čtení*. (1999). Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. <https://www.psp.cz/eknih/1998ps/stenprot/017schuz/s017394.htm#r2>
- Nekvapil, J. (2007a). Kultivace (standardního) jazyka. *Slovo a slovesnost*, 68, 287–301.
- Nekvapil, J. (2007b). On the language situation in the Czech Republic: What has (not) happened after the accession of the country to the EU. *Sociolinguistica*, 21(1), 36–54.
- Nekvapil, J. (2010). O historii, teorii a modelech jazykového plánování. *Slovo a slovesnost*, 71, 53–73.
- Nekvapil, J. (2016). Jazyková situace. I P. Karlík, M. Nekula & J. Pleskalová (red.), *Nový encyklopedický slovník češtiny* (Bd. 1, s. 744–745). Nakladatelství Lidové noviny.
- Nekvapil, J., Sloboda, M. & Wagner, P. (2009). *Mnohojazyčnost v České republice. Základní informace*. Nakladatelství Lidové noviny.
- Neustupný, J. V. & Nekvapil, J. (2006). Language management in the Czech Republic. I R. B. J. Baldauf & R. B. Kaplan (red.), *Language planning and policy in Europe. The Czech Republic. The European Union and Northern Ireland* (s. 16–201). Multilingual Matters.
- Ondrejovič, S. (2010a). K niektorým výzvam a petíciám na ochranu slovenského jazyka. *Jazykovedný časopis*, 61(1), 5–14.
- Ondrejovič, S. (2010b). Súčasná jazyková situácia a jazyková politika na Slovensku. I J. Klincková (red.), *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie*. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Plišková, A., Koporová, K. & Jabur, V. (2019). *Rusínsky jazyk. Komplexný opis jazykového systému v kontexte kodifikácie*. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.

- Pravdová, M. & Svobodová, I. (red.). (2014). *Akademická příručka českého jazyka*. Academia.
- Sloboda, M., Molnár Satinská, L. & Nábělková, M. (2018). Language planning in Slovakia: Nation-building in the context of European integration. I E. Andrews (red.), *Language planning in the post-communist era: The struggles for language control in the new order in Eastern Europe, Eurasia and China* (s. 261–286). Springer International Publishing.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. (2012). *Základné údaje zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. Obyvateľstvo podľa materinského jazyka*. Štatistický úrad Slovenskej republiky.
- Stich, A. (1995). Existuje u nás pocit ohrožení jazyka? *Naše řeč*, 78(2), 61–73.
- Urieová, L. (2016). K postavení ruštiny v České republice v letech 1990–2014. *Opera Slavica*, 26(4), 47–56.
- Ústavný súd Slovenskej republiky. (1997). *PL. ÚS 8/96 Jazykový aspekt uplatňovania základných práv a slobôd*. <https://www.ustavnsud.sk/zbierka-nalezov-a-uzneseni>
- Velčovský, V. (2011). Typologie jazykové politiky (s příklady z historie existence češtiny ve vícejazyčném státě). *Jazyky, Komunikácia, Informácia*, (6), 15–22.
- Vláda České republiky. (2021). *Národnostní menšiny*. <https://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/mensiny/narodnostni-mensiny-15935/>
- Wiktorek, A. C. (2010). *Rusyns of the Carpathians: Competing agendas of identity*. Georgetown University.
- Woolhiser, C. F. (2011). Border effects in European dialect continua: Dialect divergence and convergence. I B. Kortmann & J. v. d. Auwera (red.), *The languages and linguistics of Europe: A comprehensive guide* (s. 501–523). Mouton de Gruyter.
- Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2017*. (2018). <https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/Zprava-o-stavu-romske-mensiny-2017.pdf>

Lover

- Ústava České republiky ze dne 16. prosince 1992*. (1992). Sbírnka zákonů ČR <https://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>
- Ústava Slovenskej Republiky*. (1992). <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1992/460/>
- Zákon Národnej Rady Slovenskej Republiky z 15. novembra 1995 o štátnom jazyku Slovenskej republiky*. (1995). <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1995/270/20160701>
- Zákon Národnej Rady Slovenskej Republiky z 24. septembra 1993 o mene a priezvisku*. (1993). <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1993/300/>
- Zákon Národnej Rady Slovenskej Republiky zo 7. júla 1994 o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín*. (1994). <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1994/191/20090901>
- Zákon o obcích*. (2000). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-128/zneni-0>
- Zákon o odpadech*. (2020). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2020-541>
- Zákon o právech príslušníkov národnostných menšín a o zmene některých zákonů*. (2001). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-273/zneni-0>
- Zákon o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (Školský zákon)*. (2004). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-561>
- Zákon o státním občanství České republiky a o změně některých zákonů*. (2019). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2013-186>
- Zákon o živnostenském podnikání (Živnostenský zákon)*. (1991). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-455>
- Zákon Slovenskej národnej rady z 25. októbra 1990 o úradnom jazyku v Slovenskej republike*. (1990). <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1990/428/19901025>
- Zákon správní řád*. (2004). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-500>
- Zákon z 10. júla 1999 o používaní jazykov národnostných menšín*. (1999). <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1999/184/20121001>
- Zákon z 10. júla 1999 o používaní jazykov národnostných menšín. Časová verzia predpisu účinná od 01.10.2012*. (2012). <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1999/184/20121001.html>
- Zákon z 30. júna 2009, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995*. (2009). <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2009/318/>
- Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky*. (1920). https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html